

кативна активність залишаються незмінними в державних службовців впродовж усієї професійної діяльності; 3) жодний акмеологічний інваріант професіоналізму особистості в професійному спілкуванні не має позитивної динаміки впродовж професійної діяльності державних службовців.

Перспективи наших подальших досліджень ми вбачаємо в розробці програм з оптимізації структурних компонентів трансляційно-публічного аспекту культури професійного спілкування в державних службовців із різним досвідом державної служби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батаршев А.В. Диагностика способности к общению [Текст] / А.В. Батаршев. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.

2. Батаршев А.В. Психодиагностика в управлении: практическое руководство [Текст] / А.В. Батаршев. – М. : Дело, 2005. – 496 с.

3. Братченко С.Л. Диагностика коммуникативной направленности [Текст] / С.Л. Братченко // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. 1999. – № 3. – С. 52.

4. Психология затруднённого общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция [Текст] / В.А. Лабунская, Ю.А. Менжерицкая, Е.Д. Бреус. – М. : Издат. центр Академия, 2001. – 288 с.

5. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп [Текст] / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

6. Шаванов С.В. Проблема диагностики особенностей коммуникативной саморегуляции [Текст] / С.В. Шаванов // Педагогічна Сумщина. – 2007. – № 1. – С. 24–27.

УДК 316.61-053.4-056.26

ГОТОВНІСТЬ ДО ШКОЛИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Черних Л.А., к. психол. н.,
психолог-консультант

У статті розглянуто поняття «готовність до шкільного навчання», «шкільна зрілість» в інтерпретації різних авторів. Виявлена структура готовності до школи, критерії шкільної зрілості, складові частини кожного етапу. Проаналізовано особливості дітей дошкільного віку з порушенням зору. Розглянуто особистісні характеристики та адаптаційні можливості даної категорії дітей. Виявлено, що для більшості дітей з порушенням зору, незважаючи на важку ступінь зорового дефекту, зоровий аналізатор залишається провідним у пізнавальній діяльності дитини. Розкрито особливості навчання дітей з важкими порушеннями зору та особливості розвитку адаптивних навичок. Зазначено, що інтеграція в масову школу вимагає глибокого й уважного вивчення психологічних особливостей дитини з порушенням зору, її індивідуальних можливостей і вибору стратегії адаптації в нових умовах і на новому колективі як дітей, так і дорослих, тому що ситуація переходу такої дитини в нові соціальні умови є стресовою. Презентовано результати констатувального експерименту з виявлення рівня психологічної готовності старших дошкільників із порушенням зору до навчання в школі. Показано, що отримані результати свідчать про недостатню мотиваційну, інтелектуальну та особистісну готовність деяких дітей із порушенням зору до шкільного навчання, що обумовлює проведення спеціальної корекційно-розвивальної роботи з метою формування психологічної готовності як передумови адаптації в нових для дитини соціальних умовах.

Ключові слова: психологічна готовність до школи, старші дошкільники з порушенням зору, шкільна зрілість, структура психологічної готовності до шкільного навчання, адаптація, адаптивні навички.

В статье рассмотрено понятие «готовность к школьному обучению», «школьная зрелость» в интерпретации разных авторов. Раскрыта структура готовности к школе, критерии школьной зрелости, составляющие каждого этапа. Проанализированы особенности детей дошкольного возраста с нарушением зрения. Рассмотрены личностные характеристики и адаптационные возможности данной категории детей. Выявлено, что для большинства детей с нарушением зрения, несмотря на тяжелую степень зрительного дефекта, зрительный анализатор остается ведущим в познавательной деятельности ребенка. Раскрыты особенности обучения детей с тяжелыми нарушениями зрения и особенности развития адаптивных навыков. Отмечено, что интеграция в массовую школу требует глубокого и внимательного изучения психологических особенностей ребенка с нарушением зрения, его индивидуальных возможностей и выбора стратегий адаптации в новых условиях и в новом коллективе как детей, так и взрослых, поскольку ситуация перехода такого ребенка в новые социальные условия является стрессовой.

Представлены результаты констатирующего эксперимента по выявлению уровня психологической готовности старших дошкольников с нарушением зрения к обучению в школе. Показано, что полученные результаты свидетельствуют о недостаточной мотивационной, интеллектуальной и личностной готовности некоторых детей с нарушением зрения к школьному обучению, что обуславливает проведение специальной коррекционно-развивающей работы с целью формирования психологической готовности как предпосылки адаптации в новых для ребенка социальных условиях.

Ключевые слова: психологическая готовность к школе, старшие дошкольники с нарушением зрения, школьная зрелость, структура психологической готовности к школьному обучению, адаптация, адаптивные навыки.

Chernykh L.A. READINESS FOR A SCHOOL OF SENIOR PRESCHOOLERS WITH VISUAL IMPAIRMENT AS A PREREQUISITE FOR THEIR SOCIAL ADAPTATION

The article deals with the concept of «readiness for school education», «school maturity» in the interpretation of different authors. The structure of readiness for the school, criteria of school maturity, components of each stage is revealed. According to various authors, the structure of psychological readiness for schooling includes the following components. The peculiarities of children of preschool age with visual impairment are analyzed. Personal characteristics and adaptive capacity of this category of children were considered. It has been found that for the majority of children with visual impairment, despite the severe degree of optic defect, the optic analyzer remains leading in the cognitive activity of the child. The peculiarities of teaching children with severe visual impairment and peculiarities of development of adaptive skills are revealed. It is noted that integration into a mass school requires a deep and attentive study of the psychological characteristics of the child with visual impairment, of his individual abilities and the choice of an adaptation strategy in the new conditions and in the new collective because the situation of the transition of such a child to the new social conditions is stressful. A ascertaining experiment was conducted to determine the level of psychological readiness of senior preschoolers with visual impairment to schooling. The obtained results testify to the deficiency of motivational, intellectual and personal readiness of some children with visual impairment to school education, which causes a conducting of special corrective-developing work with a target to form psychological readiness as a prerequisite for adaptation in the new social conditions for the child.

Key words: psychological readiness for school, senior preschoolers with visual impairment, school maturity, structure of psychological readiness for school education, adaptation, adaptive skills.

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство – один з найважливіших етапів життя дитини: без повноцінного, всебічно наповненого дитинства все її подальше життя буде збитковим. Надзвичайно високий темп психічного, особистісного та фізичного розвитку в цей період дозволяє дитині в найкоротший термін пройти шлях від безпорадного істоти до людини, що володіє всіма основними здобутками людської культури. Старший дошкільний вік безпосередньо передуює переходу дитини на наступний, дуже важливий етап її життя – вступ до школи. Тому значне місце в роботі з дітьми 6-го і 7-го року життя починає займати підготовка до школи. Тут можна виділити два аспекти: по-перше, триваючий цілеспрямований розвиток особистості дитини і пізнавальних психічних процесів, що лежать в основі успішного засвоєння нею у майбутньому власне навчальної програми, а по-друге, навчання початковим шкільним умінням і навичкам (елементам письма, читання, рахунку). Проблемою готовності до школи актуалізують і ускладнення шкільної програми, і збільшення фізичних і психічних навантажень на дошкільника. Особливо гостро вона стоїть у дітей з особливими потребами, зокрема в старших дошкільників із порушенням зору. Адже для них, окрім засвоєння навчальних

навичок (інтелектуальної готовності), придбання відповідної мотивації (мотиваційної готовності) і статусу школяра (особистісної готовності), існує проблема соціальної адаптації в умовах загальноосвітньої школи (в разі інклюзивної освіти) або спеціальної корекційної школи. У більшості своїй у дошкільників з порушеннями зору складніше проходить процес адаптації в соціокультурному просторі, що не може не відбиватися на повноцінному виконанні ними різних видів діяльності, зокрема навчальної, виробленні навичок культури поведінки, необхідних умінь орієнтуватися в просторі, в співтоваристві дітей і дорослих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під готовністю дитини до шкільного навчання розуміється цілісна система властивостей та якостей, що характеризують досягнення дитиною нової, більш високої стадії загального фізичного, розумового, морального та естетичного розвитку. Готовність до шкільного навчання – предмет численних досліджень провідних учених (Я. Йирасек, Г.І. Капчеля, Л.І. Божович, Л.А. Венгер, Н.І. Гуткіна, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, О.Є. Кравцова, М.І. Лісіна, Н.Г. Самліна, О.О. Смирнова, Д.Б. Ельконін та ін).

У психолого-педагогічній літературі існують два основних поняття для визначення

стану дітей при переході від дошкільного періоду до шкільного: «шкільна зрілість» і «готовність до шкільного навчання». Поняття «шкільна зрілість», на думку О.Г. Речицької та О.В. Пархаліної, не є всеосяжним, а зачіпає більшою мірою фізіологічну готовність і деякі можливості розвитку психічних процесів, поняття «готовність до шкільного навчання» є найбільш часто вживаним і відображає значення даного вікового періоду для подальшого розвитку дитини [5]. Г. Гетцер, А. Керн, Я. Йирасек виділили такі види шкільної зрілості: інтелектуальна, емоційна, соціальна [7].

Оскільки в психології поки немає єдиного розуміння психологічної готовності до навчання в школі, різні автори (Л.І. Божович, І.В. Дубровіна, О.В. Запорожець, О.Є. Кравцова, Н.Г. Салміна, Г. Вітцлак, Й. Шванцара та ін) пропонують різні її структури. Так, відомий чеський психолог Й. Шванцара виділяє розумові, соціальні і емоційні компоненти психологічної готовності. Німецький психолог Г. Вітцлак відносить до таких компонентів певний рівень розумового розвитку, здатності до концентрації, витривалості, певні рівні прагнення до досягнень, розвиток інтересів, здібностей до навчання, а також соціальної поведінки. О.Є. Кравцова вказує на роль спілкування в розвитку дитини й виділяє 3 сфери: ставлення до дорослого, до однолітків і до самої себе [1].

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості адаптації і рівень готовності до школи старших дошкільників із порушенням зору.

Виклад основного матеріалу. Проблема готовності дитини до шкільного навчання сьогодні розглядається в першу чергу як психологічна: пріоритет віддається рівню розвитку мотиваційно-потребнісної сфери, довільності психічних процесів, операціональних навичок, розвитку тонкої моторики руки. Встановлено, що одна лише інтелектуальна готовність до школи не забезпечує успішного входження дитини у навчальну діяльність. Тим не менш, на практиці робота зі старшими дошкільниками зводиться до навчання читанню, письму і рахунку, щоб забезпечити їм, таким чином, деяку фору на перший етап шкільного навчання. Почасти це спровоковано і самою навчальною програмою сучасної школи: вона складена так, що на відпрацювання початкових навичок письма, читання і рахування часу відведено обмаль. Якщо дитина приходить до школи неписьменною, вона відстає від своїх більш підготовлених однокласників просто тому, що так складена програма початкової школи. Формування ж у дитини

відповідної навчальної мотивації, довільності уваги, пам'яті, словесно-логічного мислення, орієнтування на спосіб дії, операціональних навичок виступає при цьому лише як побічний продукт навчання: все це повинно сформуватися саме собою, по мірі розвитку інтелектуальних навичок. Тим не менш, це далеко не так. Спеціальні дослідження показують, що діти, які добре інтелектуально підготовлені до школи, часто погано пишуть, не виконують правил ведення зошитів, роботи з дидактичним матеріалом та випробовують цілий ряд інших труднощів навчального порядку.

На жаль, і в педагогів, і в батьків існує переконання, що досягнення дитиною певного віку або надходження до школи автоматично повинно вести до виникнення і становлення зазначених вище якостей. Виявивши, що вони відсутні, і це заважає першокласнику добре вчитися, дорослі починають вимагати від нього «бути сумлінним, уважним», забуваючи про те, що ці якості формуються протягом усього дошкільного дитинства і відсутність їх у дитини 6-7 років свідчить про недостатність розвивальної роботи з нею.

Розглянемо особливості адаптації і розвитку готовності до навчання в школі дітей з порушенням зору. У даній категорії дітей спонтанний процес розвитку адаптивних навичок орієнтації практично не відбувається, тому що всім іншим видам сенсорних орієнтувань діти воліють зорову. У силу цього багато предметно-практичних дій є дуже неякісними [4, с. 21].

Процес адаптації дитини з патологією зору до умов існування в навколишній дійсності залежить від того, як у неї формуються певні знання, навички та вміння, що дозволяють адекватно діяти і пристосовуватися, виходячи зі своїх можливостей.

Експериментальні дослідження показали, що діти з порушенням зору при обстеженні і впізнанні предметів, їх властивостей і якостей не використовують в повній мірі збережувальні аналізатори. По-перше, в силу того, що ці аналізатори недостатньо розвинені і вимагають спеціальної розробки. По-друге, в спеціальних освітніх закладах для дітей із порушенням зору педагогами, зважаючи на відсутність спеціальних методик із розвитку сенсорних функцій аналізаторів, недостатньо уваги приділяється цій важливій стороні компенсації зорової недостатності, що, у свою чергу, ускладнює навчання дітей у школі.

Проаналізуємо особливості навчання дітей із порушенням зору в 1 класі. Л.І. Плаксина зазначає, що в даних старших дошкільників спостерігається наростання

інформації про ті чи інші труднощі, що обумовлюють успішність їх навчальної діяльності. Досить часто діти говорять про те, що втомлюються писати, і багато з них не люблять роботу в зошиті, особливо в клітку. Деякі пристосовуються писати в рядку, який практично не бачать, по пам'яті. Так з'являються адаптивні навички, але вони ще самими дітьми не усвідомлюються до кінця. При цьому однією з характерних особливостей оцінки своїх здібностей орієнтування та дій у навколишньому світі стало їх перебільшення і приватна недооцінка тих складнощів, які в них можуть виникнути. Труднощі бачення діти найчастіше пов'язують із труднощами оволодіння читанням і письмом. При цьому вони кажуть, що важко писати в рядках або бачити окремі букви і картинку в книжці. Усе це свідчить про те, що повного та конкретного розуміння стану своєї зорової орієнтації в дітей найчастіше немає, як немає і достатнього уявлення про зовнішній вигляд очей. А відповіді мають досить узагальнений і часто неточний характер [4, с. 22].

На основі проведених у тифлопсихології і тифлопедагогії досліджень, за твердженням Л.І. Плаксіної, можна уявити певним чином взаємопов'язану структуру порушень у дітей із патологією зору: 1) порушення зору: зниження гостроти зору, чіткості бачення, зниження швидкості переробки інформації, порушення поля огляду, окорухових функцій, порушення бінокулярності, стереоскопічності, виділення кольору, контрастності і кількості ознак і властивостей при симультанному сприйнятті об'єктів та ін.; 2) збідненість уявлень і образів предметів, зниження рівня чуттєвого досвіду, що визначає зміст образів мислення, мови і пам'яті, уповільнення ходу розвитку всіх пізнавальних процесів; 3) порушення рухової сфери, труднощі зорово-рухової орієнтації, що призводять до гіподинамії, а потім до зниження функціональних можливостей організму; 4) порушення емоційно-вольової сфери, що проявляється в невпевненості, скутості, зниженні пізнавального інтересу, виявлення безпорадності в різних видах діяльності, соціальних комунікаціях, зниженні бажань у дитини до самопрояву і виникнення більшої залежності дитини від допомоги й керівництва дорослих [4, с. 21].

На думку Л.І. Солнцевої, інтеграція в масову школу вимагає глибокого й уважного вивчення психологічних особливостей дитини з порушенням зору, її індивідуальних можливостей і вибору стратегії адаптації в нових умовах і на новому колективі як дітей, так і дорослих. У ході адаптації сліпих та слабозорих велика роль належить

дорослим, оскільки одним із специфічних дидактичних принципів роботи є посилення педагогічного керівництва поведінкою не тільки дитини з порушенням зору, але і всіх оточуючих людей, включаючи педагогів різного профілю. Для дитини з порушенням зору в будь-якому віці ситуація переходу в нові соціальні умови є стресовою. У цей час дитина дуже ранима, і коли відбувається адаптація до нових умов, вчителю треба уважно стежити за тим, щоб дитина з порушенням зору не була емоційно травмована учнями, які нормально бачать. У перші місяці перебування в новому колективі потрібно постаратися створити атмосферу максимального психологічного комфорту, але не надмірної опіки, як з боку вчителів, так і з боку вихованців. Проблема вирішення стресової ситуації виникає навіть у стабільному дитячому колективі, наприклад на початку лікування амбліопії оклюзією, тобто при закриванні, заклеюванні ока, яке добре бачить, з метою підвищення працездатності амбліопічного ока. У багатьох випадках дитина при цьому втрачає свою активність, перестає брати участь в іграх, заняттях, або, навпаки, різко протестує проти оклюзії або намагається знайти можливість підглянути здоровим оком під час роботи.

Крім створення сприятливого психологічного клімату в колективі, куди надходить або поступила дитина з порушенням зору, і вчитель, і вихователь повинні знати індивідуальні особливості функціонування зорової системи учня. Слабобачення або глибоке зниження зору часто супроводжується додатковими зоровими порушеннями, такими як: звуження периферичного зору, поява сліпих плям в полі зору, висока чутливість до нормальної освітленості, труднощі розпізнавання кольорів і контрасту або комбінація цих порушень. Діти з порушенням зору при однаковому стані зорового аналізатора (при однаковій гостроті і полі зору) відрізняються один від одного можливостями його використання: одна дитина може виконувати завдання з опорою на зір, інша – на дотик, третя – на дотик і зір [6, с. 232].

Для виявлення рівня сформованості готовності до шкільного навчання був проведений констатувальний експеримент на базі дитячого садка для дітей з порушенням зору за допомогою психодіагностичних методик: «Мотиваційна готовність до шкільного навчання» (Л.А. Венгер), тест «Здатність до навчання в школі» (інтелектуальна готовність) (Г. Вітцлак), «Діагностика емоційного ставлення до школи дітей 6-7 років» (М.Р. Гінзбург). Респондентами

виступили 18 дітей старшого дошкільного віку (середній вік 6,5 років). Серед них із гіперметропічним астигматизмом – 4 дитини, із співдружною косоокістю, яка сходиться, – 7 дітей, зі змішаним астигматизмом зі спазмом акомодатції – 2 респондента, з амбліопією середнього ступеня – 3 дитини, з вродженою міопією середнього ступеня – 2 особи. Було виявлено, що мотивація навчання в школі присутня в 13 старших дошкільників із порушенням зору (72,2%), у 5 дошкільників переважає ігрова мотивація (27,8%). Інтелектуальна готовність перебуває в 11 дітей на високому рівні (61,1%), в 6 старших дошкільників із порушенням зору – на середньому рівні (33,3%), в 1 респондента – на низькому рівні (5,6%). До школи позитивне емоційне ставлення мають 16 старших дошкільників із порушенням зору (88,9%), і у 2 осіб (11,1%) – сумнівне ставлення, їм більше імпонує займатися ігровою діяльністю в дитячому садку, ніж вчитися в школі. Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать про недостатню мотиваційну готовність до школи старших дошкільників із порушенням зору (переважання ігрової мотивації у 27,8% дітей); високі результати інтелектуальної готовності були отримані внаслідок проведення тифлопедагогами систематичних занять із дітьми при дотриманні режимних моментів і рекомендацій окуліста (тільки 1 дитина (5,6%) показала низький рівень інтелектуальної готовності), емоційна (особистісна) готовність мати статус учня школи сформована в більшості дітей (виняток становили 2 дитини з порушенням зору (11,1%), які психологічно не готові до шкільного навчання).

Виходячи з вищевикладеного, в дітей із порушенням зору, які мають низькі показники мотиваційної, інтелектуальної та особистісної готовності до шкільного навчання, з великою часткою ймовірності можуть проявлятися дезадаптаційні процеси під час навчання, адже готовність до школи – одна з передумов успішної адаптації дитини з порушенням зору до нового соціокультурного середовища. Вищезазначене зумовлює необхідність проведення корекційно-розвивальної роботи з розвитку, навчання і виховання цих дітей в умовах дитячого саду.

Висновки. Проведене теоретичне та емпіричне дослідження особливостей адаптації дітей старшого дошкільного віку та рівня їх готовності до шкільного навчання показало, що до кінця старшого дошкіль-

ного віку не всі діти з порушенням зору досягають того рівня психологічної зрілості, який дозволив би їм успішно перейти до систематичного навчання. У зв'язку із цим постає питання про необхідність корекційно-розвивальної роботи із цією категорією старших дошкільників. Проаналізувавши особливості психофізичного розвитку дітей із порушенням зору з точки зору корекційного впливу, можна пред'явити конкретні заняття, види діяльності, найбільш тісно з ними пов'язані. Кожен вид відхилення вимагає певних форм і засобів впливу і одночасно потребує тісного зв'язку з іншими сторонами відхилення і заходами корекційної допомоги. У цьому бачиться найважливіший принцип взаємопов'язаних і взаємообумовлених дидактичних засобів, що визначають сутність організації корекційної роботи, взаємозв'язок всіх психолого-педагогічних і медичних засобів впливу, що дозволяє розуміти допомогу дітям з порушенням зору як системне утворення, яке сприяє формуванню готовності до шкільного навчання та адаптації дитини з порушенням зору до нових умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волкова И.П. Психология социальной адаптации и интеграции людей с глубокими нарушениями зрения : диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук : специальность 19.00.10 «коррекционная психология» / И.П. Волкова. – Санкт-Петербург, 2010. – 479 с.
2. Голенкова И.В. Социально-педагогическая адаптация дошкольников в группах кратковременного пребывания : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук : 13.00.01 «общая педагогика, история педагогики и образования» / И.В. Голенкова. – Волгоград, 2008. – 25 с.
3. Кисаева З.Н. Особенности адаптации дошкольников с нарушением зрения в социокультурном пространстве Крайнего Севера : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук : специальность 13.00.02 «теория и методика обучения и воспитания (социальная работа)» / З.Н. Кисаева. – М., 2004. – 23 с.
4. Плаксина Л.И. Психолого-педагогическая характеристика детей с нарушением зрения: учебное пособие / Л.И. Плаксина. – М.: РАОИКП, 1999. – 224 с.
5. Речицкая Е.Г. Готовность слабослышащих дошкольников к обучению в школе / Е.Г. Речицкая, Е.В. Пархалина. – М.: Книголюб, 2003. – 64 с.
6. Солнцева Л.И. Тифлопсихология детства : учебное пособие / Л.И. Солнцева. – М.: «Полиграф сервис», 2000. – 250 с.
7. Ульenkova У.Е. Исследование психологической готовности шестилетних детей к школе / У.Е. Ульenkova // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 234.